

## ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑՈՎ Ռ.Թ. ԷՐԴՈՂԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (2014-9)

ՄԵԼԻՆԷ ԱՆՈՒՄԵԱՆ  
melanumyan@gmail.com

Թուրքիայի իշխանությունները հանրապետության հիմնադրման տարեթվից իվեր որդեգրել են Հայոց Ցեղասպանության փաստը լամառօրէն ժխտելու քաղաքականութիւն: Թէեւ հանրապետական Թուրքիայի գոյութեան տասնամեակների ընթացքում այդ կոշտ դիրքորոշումը ենթարկուել է որոշ փոխակերպումների եւ հանդէս եկել րազմապիսի ձեւերով, այնուամենայնիւ այս հարցի ուղղութեամբ թուրքական իշխանութիւնների վարած քաղաքականութեան բնոյթը գրեթէ միշտ նոյնն է մնացել:

Վերջին տասնամեակներին Ցեղասպանութեան փաստի կոշտ ժխտման քաղաքականութիւնը թուրքական իշխանութիւնների կողմից ենթարկուեց որոշ փոփոխութեան: Այսպէս՝ եթէ, օրինակ, Թուրքիայի Հանրապետութեան առաջին նախագահ Մուստաֆա Քեմալը 1927 Հոկտեմբերին ներկայացրած իր յայտնի ճառում պնդում էր, թէ «Կասկած անգամ չպէտք է լինի, որ հայերի կոտորածների վերաբերեալ խօսակցութիւնները չէին համապատասխանում իրականութեանը (...) Այս վայրագութիւնը, որի նմանը պատմութիւնը չէր փնտել, հայերն են իրականացրել: Մուսուլմանները հայերի դէմ դուրս եկան եւ ինքնապաշարպանութեան դիմեցին միայն իրենց պայտին ու կեանքը պաշարպանելու համար»<sup>1</sup>, ապա 2014 Ապրիլին Ռեջէփ Թայիփ Էրդողանը, դեռեւս լինելով Թուրքիայի վարչապետը, հանդէս եկաւ հայերին ուղղուած ցաակցական ուղերձով: Այդպիսով՝ Էրդողանը Թուրքիայի պատմութեան մեջ մտաւ որպէս երկրի առաջին թիւ մէկ պաշտօնեան, ով նման ցաակցական ուղերձ է յղել:

Բայց եւ այնպէս Էրդողանը թէ՛ վարչապետութեան եւ թէ՛ նախագահութեան տարիներին շարունակեց Հայոց Ցեղասպանութեան ուրացմանն ուղղուած քաղաքականութիւնը՝ այդ քայլերը սքօղելով կեղծ ցաակցութեան դիմակի ներքոյ: Հայոց Ցեղասպանութեան հարիւրամեայ տարելիցից մի քանի տարի առաջ պաշտօնական Թուրքիան փորձում էր որոշ խմբագրումներ անել այս հարցի ուղղութեամբ իր դիրքորոշման եւ գործունէութեան մէջ՝ այդ կերպ փորձելով սիրաշահել հայ հանրութեանը եւ, յատկապէս, սփիւռքահայերին, որպէսզի վերջիններին թիրիմացութեան մէջ գցելով՝ նրանց զերծ պահի Մեծ եղեռնի 100ամեայ տարելիցին ըստ արժանւոյն նախապատրաստուելոց:

2011ին թուրքական իշխանութիւնների եւ մասնաւորապէս տուեալ ժամանակաշրջանի արտգործնախարար Ահմէդ Դաւութօղլուի քաղաքականութեան առանցքում, այսպէս կոչուած, «Արդար յիշողութեան» (*Adil Hafiza*) մասին դրոյթն էր, որն իրականում նպատակ ունէր Հայոց Ցեղասպանութեան մեծ ողբերգութիւնը հաւասարեցնել Առաջին Աշխարհամարտի տա-

րիներին զոհուածների ազգականների ցաւի հետ: 2012ին Դաւութօղլուն հրապարակեց Թուրքիայի այդ նոր ռազմավարութեան մանրամասները: Այն հիմնուած էր 3 սկզբունքի վրայ, որի վերաբերեալ, ըստ Միլլիէթի, Դաւութօղլուն մասնատրապէս նշել էր. «Ես, որպէս արագործնախարար, չեմ ասում, թէ 1915ին ոչ մի բան չի եղել: Ես տեղի ունեցածը չեմ բնորոշում՝ ցեղասպանութիւն՝ հասկացութեամբ, սակայն եթէ որեւէ մէկն այն այդպէս է սահմանում, իր նախընտրութիւնն է: Մենք այս հարցում պէտք է նոր լեզու զարգացնենք եւ ասենք՝ ձեր ցաւը չենք մերժում, ըմբռնում ենք դա: Միասին անենք այն, ինչ պէտք է անել: Սակայն դա չպէտք է լինի միակողմանի ոճ-րագործութեան մասին յայտարարութեան տեսքով: Մենք գերմանացիների պէս չենք. մեր պատմութեան մէջ էթնիկ կոտորած չի եղել: ...Որքան էլ ուշ լինի, այնուամենայնիւ կարելորդ է ասել՝ «Ես զգում եմ ձեր ցաւը»: 2015ին ընդառաջ ձգտում ենք այդ ուղղութեամբ համալսել յայտարարութիւն մշակել»<sup>2</sup>:

Յօդուածում, հիմնականում յենուելով թուրքական մամուլում հրապարակուած տեղեկատուութեան վրայ, կը ներկայացնենք վերջին տարիներին պաշտօնական Թուրքիայի եւ յատկապէս վարչապետ, ապա նախագահ Ռեջէփ Թայիբ Էրդողանի վարած քաղաքականութիւնը՝ Հայոց Ցեղասպանութեան հարցի ուղղութեամբ:

*2014. Թուրքիայի Վարչապետ Էրդողանի Ուղերձը՝ Թուրքական Իշխանութիւնների Առաջին Պաշտօնական Ցաւակցութիւն*

Հայոց Ցեղասպանութեան հարցում Թուրքիայի մշակած այս նոր ռազմավարութեան առաջին էական դրսեւորումը եղաւ 2014ի սկզբին Թուրքիայի վարչապետի պաշտօնում գտնուող Էրդողանի «ցաւակցական» ուղերձը, որը հրապարակուեց 2014 Ապրիլի 23ին:

Նշենք, որ նախքան ուղերձը՝ դեռ տարեկգրից Էրդողանը եւ թուրքական իշխանութիւններն սկսել էին միջոցներ ձեռնարկել՝ Հայոց Ցեղասպանութեան 100ամեայ տարելիցին հայերի նախապատրաստութիւնները կանխելու ուղղութեամբ: Այսպէս, 2014 Յունուարի 15ին Էրդողանը, սոյն հարցի առնչութեամբ թուրք դեսպանների առաջ ելոյթ ունենալով, յայտարարել էր. «Առաջիկայ տարում պէտք է նշուի հայկական դէպքերի 100ամեայ տարելիցը: Հայկական սփիւղըրը սեւ քարոզչութիւն է սկսելու այդ ուղղութեամբ: Դրա համար պէտք է լաւ նախապատրաստութիւնը 2015ին»<sup>3</sup>:

Էրդողանի այս ելոյթից յետոյ թուրքական մամուլում հրապարակուեցին այն քայլերը, որ այդ նպատակով պատրաստուած էր իրականացնել պետութիւնը: Այսպէս՝ թուրք իշխանութիւնները մտադիր էին կազմակերպել բազմաթիւ գիտաժողովներ ու համաժողովներ, ինչպէս նաեւ՝ հրատարակել գրքեր եւ վաւերագրական նիւթեր: Թուրքիան Հայոց Ցեղասպանութեան ուրաջմանն ուղղուած քայլերն աշխտագրեց 2014ի սկզբներին՝ ամբողջ տարուայ ընթացքում հակաքայլեր մշակելով Մեծ Եղեռնի միջազգային ճանաչմանն ուղղուած աշխատանքների դէմ:

2014ին թուրքական կողմի՝ այս ուղղությամբ ծառայած գործունեության բարձրակետը դարձաւ Էրդողանի «ցաւակցական» ուղերձը, որը հրապարակուեց Մեծ Եղեռնի տարելիցի նախօրէին՝ Ապրիլի 23ին: Թուրքիայի վարչապետարանի պաշտօնական կայքէջում 9 լեզուներով, այդ թում՝ նաեւ արեւելահայերէն եւ արեւմտահայերէն հրապարակուած ուղերձում Էրդողանը մասնատրապէս նշում էր. «Մեր հայ քաղաքացիների եւ աշխարհի համայն հայութեան համար առանձնայայտօրէն իմաստ կրող Ապրիլի 24ը կարեւոր առիթ է ընձեռում՝ այս պարմական խնդրի շուրջ տեսակէտներն ազատ կերպով արտայայտելու առումով»:

Տուրք տալով Դատաւարութեան մշակած «ընդհանուր ցափ» եւ «արդար յիշողութեան» մասին կեղծ գաղափարներին՝ Էրդողանը նաեւ յայտարարում էր.

Անուրանալի է, որ Օսմանեան Կայսրութեան վերջին տարիները տառապանքներով լեցուն մի ժամանակաշրջան են եղել թուրք, քուրդ, արաբ, հայ եւ այլ միլիոնատու օսմանցի հպատակների համար՝ անկախ նրանց կրօնից եւ էթնիկ պատկանելիութիւնից: ...Մարդկութեան պարտքն է հասկանալ Օսմանեան Կայսրութեան ինչպէս միա հպատակների, այնպէս էլ հայերի՝ այդ ժամանակաշրջանում կրած տառապանքները յիշելու եւ ընկալելու անհրաժեշտութիւնը: 1915ի դէպքերի վերաբերեալ տարբեր հայեացքների եւ գաղափարների ազատ արտայայտումը բազմակարծութեան, ժողովրդավարութեան մշակոյթի եւ արդիականացման պահանջն է: ...Սակայն 1915ի իրադարձութիւնները Թուրքիայի դէմ որպէս պատրուակ օգտագործելը եւ դրանք քաղաքական առճակատման հարցի վերածելն անընդունելի են: Առաջին Աշխարհամարտում տեղի ունեցած դէպքերը մեր բոլորի ընդհանուր վիշտն են: Այդ ցաւալի տարեթիւին արդար յիշողութեան դիտանկիւնից մօտենալը մարդկային եւ գիտական պատասխանատուութիւն է: Այն, որ ամէն կրօնի եւ ազգութեան պատկանող միլիոնատու մարդիկ են գոհունել Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի ընթացքում, եւ որ այնպիսի անմարդկային հետեւանքների յանգեցնող դէպքեր են կատարուել, ինչպիսին տեղահանութիւնն է, արգելք է դառնում թուրքերի եւ հայերի միջեւ փոխադարձ մարդկային վերաբերմունք դրսեւորելուն<sup>4</sup>:

Էրդողանի «ցաւակցութիւնը» հիմնականում բացասական արձագանգ տաւ համայն հայութեան մէջ, քանի որ հայկական շրջանակների կողմից գիտակցում էր, որ այդ յայտարարութիւնը Հայոց Տեղահանութիւնը մերժելուն ուղղուած թուրքական քաղաքականութեան շարունակութիւնն էր, որն այս անգամ մատուցում էր կեղծ գաղափարներով քողարկուած: Հայկական շրջանակներից, հասկանալի պատճառներով, դրական արձագանգեց միայն Կ.Պոլսոյ հայոց պատրիարքարանը՝ այն բնորոշելով որպէս «մի հիմնաքար Հայաստանի եւ Թուրքիայի ժողովուրդների միջեւ կառուցուելիք կամրջի համար»<sup>5</sup>:

Էրդողանի եւ իր վարչակազմի որդեգրած այս քաղաքականութեան եւ իրական նպատակները գիտակցուեցին ոչ միայն հայկական շրջանակներին, այլեւ միջազգային եւ միջեւ իսկ որոշ թուրքական կազմակերպութիւն-

ների կողմից: Այսպես՝ Թուրքիայի Մարդու Իրաւունքների Ստամբուլի մասնաճիւղը 2014 Մայիսի սկզբներին հանդես եկաւ յայտարարութեամբ՝ Էրդողանի ցաւակցական ուղերձը որակելով որպէս «ժխտման փեքստ»<sup>6</sup>:

Իսկ որ Էրդողանի ուղերձի հիմնական նպատակը ոչ թէ ճանաչումն էր, այլ ցաւակցութեան դիմակի տակ քողարկուած ուրացումը՝ խոստովանեց անգամ այդ ժամանակաշրջանում Թուրքիայի արտգործնախարար Դաւութօղլուն, ով, ի պատասխան Ստամբուլից ընտրուած անկախ պատգամաւոր Իհսան Բարուչօղլուի գրաւոր հարցման, ասաց, որ Էրդողանի ուղերձը համապատասխանում էր Հայոց Տեղասպանութեան ճանաչման դէմ պայքարի ամբողջական ռազմավարութեանը<sup>7</sup>:

Ի տարրերութիւն հայկական շրջանակների՝ որոշ թուրքական շրջանակներ, յատկապէս ազգայնամոլներն այդ ուղերձը համարեցին Տեղասպանութեան ճանաչմանն ուղղուած մի քայլ, եւ նրանց մէջ եղան նաեւ այնպիսիք, ովքեր մտավախութիւն յայտնեցին, թէ թուրք ժողովրդի համաձայնութիւնն ստանալու դէպքում Էրդողանը պատրաստ է անմիջապէս ճանաչել Հայոց Տեղասպանութիւնը: Մասնատրապէս, Թուրքական Պատմագիտական Ընկերութեան (Türk Tarih Kurumu/TKK) նախկին նախագահ Եւսուֆ Հալաչօղլուն 2014ի վերջերին յայտարարեց, որ եթէ թուրք հասարակայնութիւնը դոյզն-ինչ Էրդողանի նման մտածէր, ապա վերջինս իսկոյն կը ճանաչէր Տեղասպանութիւնը<sup>8</sup>:

2014ի վերջերին՝ արդէն նախագահ Էրդողանի օրօք, Թուրքիայի պատմութեան մէջ Հայոց Տեղասպանութեան հարցի առումով գրանցուեց մի յիշարժան դէպք եւս. Նոյեմբերի 26ին ժողովուրդների Դեմոկրատական Կուսակցութեան (Halkların Demokratik Partisi/HDP) պատգամաւոր Սերահաթ Թունջէլը Թուրքիայի խորհրդարան ներկայացրեց մի օրինագիծ, որով առաջարկուած էր, որ Էրդողանը Թուրքիայի ազգային մեծ ժողովում պաշտօնապէս ներողութիւն խնդրի Հայոց Տեղասպանութեան, 1937-38ի Դերսիմի կոտորածների եւ Թուրքիայի Հանրապետութեան տարիներին պետութեան կատարած այլ յանցագործութիւնների համար<sup>9</sup>: Օրինագիծով նաեւ առաջարկուած էր Ապրիլի 24ը պաշտօնապէս սգոյ օր յայտարարել եւ այն ամրագրել օրացույցում, ինչպէս նաեւ նիւթական ու քարոյական փոխհատուցում կատարել<sup>10</sup>:

Օրինագիծը բնականաբար չընդունուեց: Փոխարէնը՝ պաշտօնական Անկարան շարունակեց աշխուժ կերպով հակաքայլեր մշակել Հայոց Տեղասպանութեան հարիւրամեայ տարելիցի միջոցառումների դէմ: Մամուլում յայտնուեցին հրապարակումներ, ըստ որոնց՝ Թուրքիայի ԱԳ, ազգային պաշտպանութեան, զբօսաշրջութեան եւ մշակոյթի նախարարութիւնները, նաեւ գերատեսչութիւններ հրահանգներ են ստացել Դարդանէլի ճակատամարտի 100ամեայ տարելիցին ինչպէս հարկն է նախապատրաստուելու մասին: Այսպիսով՝ պաշտօնական Անկարայի որդեգրած հիմնական ուղե-

գիծն էր Դարդանէլի 100ամեակը նշելը՝ այդպիսով փորձելով «ստուներել» Հայոց Ցեղասպանութեան 100ամեայ տարելիցի միջոցառումները:

*2015. Էրդողանը Հայոց Ցեղասպանութեան 100ամեայ Տարելիցին*

2015ին եւս Թուրքիան շարունակեց Մեծ Եղեռնի փաստը խեղաթիւրելու եւ Դարդանէլի Ճակատամարտի 100ամեակը նշելու միջոցով Հայոց Ցեղասպանութեան տարելիցի միջոցառումների վրայ «ստուներ գցելու» քաղաքականութիւնը: Ուշագրաւ է, որ չնայած պաշտօնական Անկարայի այս դիրքորոշմանը, 2015ին Թուրքիայի գերատեսչութիւններում երբեմն արձանագրում էին Մեծ Եղեռնին առնչուող հետաքրքիր դէպքեր, որոնք ներկայացում էին որպէս «պատահաբար թոյլ տրուած սխալմունքներ»: Այսպէս՝ 2015 Յունուարի վերջերին թուրքական մամուլում տպագրուած հրապարակումների համաձայն՝ Դարդանէլի գործողութեան 100ամեակի առթիւ Թուրքիայի արտգործնախարարութեան կողմից թողարկուած օրացոյցում, իբրեւ թէ սխալմամբ, յայտնուել էր Ծիծեռնակաբերդում գտնուող Հայոց Ցեղասպանութեան յուշահամալիրի նկարը<sup>11</sup>: Սոյն հարցը բերուեց Թուրքիայի խորհրդարանի օրակարգ, քանի որ թուրք պաշտօնատարները եւս գիտակցում էին, որ նման շփոթմունք չէր կարող լինել: Մասնատրապէս Ժողովրդահանրապետական (Cumhuriyet Halk Partisi/CHP) Կուսակցութեան պատգամատու Օսման Քորոթիլօղլըն այս առիթով հանդէս եկաւ Թուրքիայի արտգործնախարար Մեւլութ Չաուշօղլուին ուղղուած հարցապնդմամբ<sup>12</sup>:

2015ի Հայոց Ցեղասպանութեան հարիւրամեայ տարելիցի դէմ թուրքական իշխանութիւնների եւ յատկապէս Էրդողանի ձեռնարկած միջոցառումների առանցքում էր Դարդանէլի Ճակատամարտի 100ամեակը հանդիսատրապէս նշելու ձգտումը: Ուշագրաւ է, որ թէեւ Դարդանէլի գործողութեան օրը մինչ այդ ասանդաբար նշում էր Մարտի 18ին, սակայն 2015ին Թուրքիան, հասկանալի պատճառներով, որոշել էր այն տօնել Ապրիլի 23ին: Միեւնոյն ժամանակ պաշտօնական Անկարան մտադիր էր շարունակել կեղծ ցաւակցական յայտարարութեան քաղաքականութիւնը: Դեռ 2015 Ապրիլի սկզբներին Էրդողանը մի հարցազրոյցում յայտնում էր, որ ինքն այս տարի եւս հանդէս կը գալ իրերին ուղղուած ցաւակցական ուղերձով<sup>13</sup>:

Յիրաւի, 2015 Ապրիլի 24ին, այս անգամ Թուրքիայի Հանրապետութեան նախագահի պաշտօնը վարող Էրդողանը հանդէս եկաւ «օսմանահպատակ հայերի ժառանգներին» ուղղուած ցաւակցական ուղերձով: Մասնատրապէս Կ.Պոլսոյ հայոց պատրիարքարանին ուղղուած այդ խօսքում Էրդողանը շարունակում էր աղաւաղել Հայոց Ցեղասպանութեան բազմաթիւ փաստեր: Ինչպէս այդ մասին արձանագրում էր Նաեւ համեմատաբար ազատ արտայայտուող որոշ թուրքական լրատուամիջոցներում, եթէ 2014ի ուղերձում Էրդողանը Ցեղասպանութեան փաստը խեղաթիւրել էր՝ այն ուրակելով «տեղահանութիւն», ապա 2015ի ուղերձում Թուրքիայի նախագա-

իը շեշտը դնում էր Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի ծանր պայմանների վրայ, իսկ «տեղահանություն» բառն այլևս չէր յիշատակում<sup>14</sup>:

Այսպիսով՝ 2015ին պաշտոնական Անկարան համոզուելով, որ «արդար յիշողութեան» եւ «ընդհանուր ցափ» մասին իր կեղծ դրոյթները չընդունուեցին հայութեան կողմից, ամէլի կոշտացրեց Հայոց Յեղասպանութեան փաստի ուրացմանն ուղղուած իր քաղաքականութիւնը՝ ցաւակցական ուղերձում ընդգծելով միայն Առաջին Աշխարհամարտի գործօնը եւ շրջանցելով անգամ թուրք կեղծարարների կողմից ընդունելի համարուող «տեղահանություն» բառը:

*2016. Հայոց Յեղասպանութեան Հարցը Թուրքիայի Օրակարգում՝ Գերմանիայի Կողմից Մեծ Եղեռնի Ճանաչման Ենթախորքում*

2016ին եւս, նախագահ Էրդողանը դարձեալ հանդէս եկաւ ապրիլքսանչորսեան ուղերձով, որի շեշտադրումներն էին երկու ժողովուրդների միջեւ եղած թշնամութիւնը յաղթահարելու կոչը եւ դարեր շարունակ «համատեղ հաշտ ու խաղաղ գոյատեւելու» մասին կեղծ դրոյթը<sup>15</sup>:

Այդ տարի շրջադարձային էր 2016 Յունիսի 2ին Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետութեան՝ Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման մասին Բունդեսթագի ընդունած բանաձեւը, որը մեծ աղմուկ բարձրացրեց Թուրքիայում, թուրքական շրջանակներում տեղիք տուեց զանազան քննարկումներին, որոնք արտացոլուեցին թուրք զանգուածային լրատուամիջոցներում:

Յիշատակման է արժանի յատկապէս Հայոց Յեղասպանութեան կազմակերպիչներից Ջեմալ փաշայի թոռ Հասան Ջեմալի անդրադարձը՝ ի պատասխան Էրդողանի այն յայտարարութեան, թէ՛ Թուրքիայի պատմութեան ընթացքում ոչ մի ցեղասպանութիւն չի եղել: T24 լրատուական կայքէջի իր սինակում Հասանն ազնուութեան կոչ էր անում Էրդողանին եւ յիշեցնում, որ վերջինս ժամանակին մասնատոր գրոյցներում խոստովանել է, որ Թուրքիայի քաղաքացիների նկատմամբ դաժան վերաբերմունք է դրսեւորուել<sup>16</sup>:

Բունդեսթագի՝ Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչումից յետոյ Էրդողանը հրապարակաւ յոյս էր յայտնում որ Գերմանիան կ'ուղղի իր «սխալը»<sup>17</sup>:

2016 Յուլիսի 15ին Թուրքիայում կատարուած յեղաշրջման փորձից յետոյ թուրքական իշխանութիւններն է՛լ ամէլի սահմանափակեցին խօսքի ազատութիւնը եւ մարդու հիմնարար իրաւունքներն: Յայտարարուած արտակարգ դրութեան հետեւանքներից մէկը եղաւ այն, որ եթէ մինչ այդ հնարաւոր էր դարձել հայկական թեմատիկայի վրայ դրուած արգելքը, *դարբուն* վերացնել, ապա 2016 Յուլիսից ազգային եւ կրօնական փոքրամասնութիւնները, մասնատրապէս պոլսահայ համայնքը եւ իսլամացուած ու ծպտեալ հայութիւնը վերստին թաքնուեցին իրենց պատեաններում:

*2017. Կեղծ Ֆաակցական Ուղերձները Ճարուհակում են*

2017 Ապրիլին Էրդողանը դարձեալ հանդէս եկաւ Կ. Պոլսոյ հայոց պատրիարքարանին եւ Թուրքիայի հայ համայնքին հասցեագրուած ուղերձով, որի հիմնական շեշտադրումը հայ ժողովրդի մեծ ներդրումն էր Օսմանեան Կայսրութեան մշակութային եւ տնտեսական կեանքում: 2017ի ուղերձում Թուրքիայի նախագահը նաեւ վստահեցնում էր, թէ թուրքական իշխանութիւնները կը շարունակեն «հայկական մշակութային ժառանգութեանը տէր կանգնելու» քաղաքականութիւնը<sup>18</sup>:

*2018. Յեղասպանութեան Յիշատակի Միջոցառումները Արգելւում են*

Ռեջէփ Թայիփ Էրդողանը 2018ի սկզբին Հայոց Յեղասպանութեան հարցի նկատմամբ հանդէս եկաւ անելի կոշտ դիրքորոշմամբ: Այդ տարուայ Յունուարի վերջերին ելոյթ ունենալով Թուրքիայի Բուրսա քաղաքում՝ նա խեղաթիւրեց պատմական փաստերը՝ նշելով, թէ իրականում «հայերի Կոնստանտնուպոլսի թուրքական դարձած կոտորածների ժամանակ սպանուած թուրքերի թիւը շատ անգամ քան հայերինը»: Ըստ Էրդողանի յայտարարութեան՝ Թուրքիայի ԶՈՒ գլխաւոր սպայակոյտի արխիւում միայն այդ թեմայի վերաբերեալ շուրջ 1,700,000 փաստաթուղթ կայ, եւ իրենց պատրաստ են հրապարակել դրանք, սակայն հայկական կողմն «անպատասխան է թողնում երկկողմանի կերպով արխիւները քաջելու առաջարկները»<sup>19</sup>:

Թեյի Էրդողանը 2018 Ապրիլին նոյնպէս չմոռացաւ «ցաակցել» հայերին, սակայն այդ տարի թուրքական իշխանութիւնների որդեգրած անելի կոշտ դիրքորոշումը դրսեւորուեց նաեւ այն սահմանափակումների եւ արգելքների միջոցով, որ դրուեցին Հայոց Յեղասպանութեան զոհերի յիշատակին նուիրուած միջոցառումների վրայ: Այդ արարողութիւնները կազմակերպւում էին ամէն տարի՝ 2010 Ապրիլից սկսած: Եթէ առաջին տարիներին այդ միջոցառումները կատարուում էին միայն Ստամբուլում, ապա յետագայում դրանց աշխարհագրութիւնն ընդլայնուեց՝ մինչեւ իսկ ներառելով Արեւմտեան Հայաստանի որոշ շրջաններ, օրինակ՝ Դերսիմը:

Այսպիսով՝ 2018 Ապրիլի 24ին թուրքական ոստիկանութիւնն արգելեց Ստամբուլի Սուլթանահմէթ հրապարակում Հայոց Յեղասպանութեան զոհերի յիշատակին նուիրուած արարողութիւնը: Ոստիկանութիւնը, հաւաքուածների մօտ նկատելով «ցեղասպանութիւն» գրութեամբ պատտառներ, ձերբակալեց 3 հոգու, որոնք որոշ ժամանակ անց ազատ արձակուեցին<sup>20</sup>:

*2019. Ներկայացուցիչների Տան եւ Ծերակոյրի Հայոց Յեղասպանութեան Բանաձեւերին Էրդողանի եւ Անկարայի Արձագանգները*

2019ը կարելի է շրջադարձային համարել Հայոց Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման եւ դատապարտման առումով: Տարուայ վերջերին

ԱՄՆի նախ՝ Ներկայացուցիչների Տունը, ապա՝ Ծերակոյտն ընդունեցին Հայոց Ցեղասպանութիւնը ճանաչող եւ դատապարտող բանաձեւեր:

Նշենք նախ, որ 2019ին թուրքական իշխանութիւնները եւ նախագահ Էրդողանը Հայոց Ցեղասպանութեան ուղղութեամբ շարունակեցին ժխտողական քաղաքականութիւն դրսեւորել: Աւելին՝ այդ տարի Էրդողանը հանդէս եկաւ ոչ թէ ուղերձով, այլ ընդամենը նամակով, որն ուղղուած էր Կ.Պոլսոյ հայոց պատրիարքի ընդհանուր փոխանորդ Արամ Եպս. Աթէշեանին: Նամակում Մեծ Եղեռնի տարիներին կոտորուած մէկուկէս միլիոն հայերին որակում էր «Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի զոհեր»՝ ընդգծելով, թէ յարգանքի տուրք է մատուցում «Առաջին Աշխարհամարտի փարիսերին դժուարին պայմաններում զոհուած հայերի յիշատակին»<sup>21</sup>: Նոյն օրերին Էրդողանը մասնակցեց օսմանեան արխիւներին նուիրուած մի գիտաժողովի, որտեղ վերստին հանդէս եկաւ Հայոց Ցեղասպանութեան փաստն ուրացող յայտարարութեամբ<sup>22</sup> եւ մինչեւ իսկ նշեց, թէ տեղահանութիւնը, իմա՝ Մեծ Եղեռնը «ամենաողջամիտ» որոշումն էր եղել:

Թեմային Էրդողանն անդրադարձաւ նաեւ Ապրիլի վերջերին՝ ելոյթ ունենալով իր կուսակիցների առջեւ: Արդարութիւն եւ Զարգացում Կուսակցութեան ժողովի ընթացքում Թուրքիայի նախագահը, ի պատասխան Մակրոնի ընդունած որոշման, որով Ապրիլի 24ը Հայոց Ցեղասպանութեան յիշատակի ազգային օր էր համարուելու, յայտարարեց, թէ «*հայերի փրկահանութիւնը ոչ ցեղասպանութիւն է եղել, ոչ էլ՝ մեծ ողբերգութիւն*»<sup>23</sup>:

2019ին ԱՄՆի Ներկայացուցիչների Տան եւ Ծերակոյտի կողմից Հայոց Ցեղասպանութիւնը ճանաչող ու դատապարտող բանաձեւերը, անշուշտ, յարուցեցին Թուրքիայի քաղաքական շրջանակների եւ անշուշտ նախագահի վրդովմունքը: Դեռ նախքան Ծերակոյտի կողմից բանաձեւի ընդունումը՝ 2019 Նոյեմբերի կէսերին ԱՄՆի նախագահ Դոնալդ Թրամփի հետ հանդիպման՝ Էրդողանը յայտարարեց, թէ բանաձեւը ստուեր է գցում թուրքամտերիկեան յարաբերութիւնների վրայ եւ վիրաւորում թուրք ժողովրդին<sup>24</sup>:

Էրդողանի վրդովմունքը սաստկացաւ յատկապէս Ծերակոյտի ընդունած բանաձեւից յետոյ: Նա մասնատրապէս սպառնաց ԱՄՆին, թէ Թուրքիայի խորհրդարանն էլ կարող է Ամերիկայի գաղութացման ընթացքում հնդկացիների ցեղասպանութեան բանաձեւ ընդունել: Էրդողանը չբաւարարուեց դրանով այլեւ սպառնաց փակել Ինջիլիքի ռազմաֆաբրիկան<sup>25</sup>:

2019ի վերջերին Էրդողանը ուրացման քաղաքականութիւնը շարունակեց նաեւ թուրքական արխիւների բաց եւ բոլորին, այդ թւում՝ հայերին հասանելի լինելու մասին կեղծ յայտարարութիւններով<sup>26</sup>:

## ԵԶՐԱՓԱԿՈՒՄ

Այսպիսով՝ Թուրքիայի նախագահ Ռեջէփ Թայիփ Էրդողանը, յատկապէս իր վարչապետութեան վերջին տարին եւ նախագահութեան շրջանում Հայոց Ցեղասպանութեան հարցի ուղղութեամբ շարունակել է թուրքական



իշխանութիւնների ուրացման ասանդական քաղաքականութիւնը՝ երբեմն որոշ խմբագրումներ անելով: Թէեւ կոշտ ժխտումը Էրդողանի իշխանութեան մի շրջանում փոխակերպուեց աւելի մեղմ ու քողարկուած հերքման, այնուամենայնիւ թովանդակային առումով շարունակեց նոյնը մնալ:

Այնուամենայնիւ, հարկ է նշել, որ Էրդողանը պատմութեան մէջ կը յիշատակուի որպէս Թուրքիայի առաջին վարչապետ եւ նախագահ, ով համաձայնուել է այս թեմայով «ցաւակցական ուղերձ» յղել հայերին: Բացի այդ՝ ընդգծենք, որ հենց Էրդողանի իշխանութեան տարիներին են կոտորուել Հայոց Ցեղասպանութեան եւ Հայկական Հարցին առնչուող որոշ տաբուներ: Վերջին տասնամեակներին Թուրքիայում այդ թեմայով մինչեւ իսկ տպագրուել են պատմական փաստերը չխեղաթիւրող գրքեր: Այսինքն՝ Էրդողանի իշխանութեան օրօք թուրք հասարակութիւնն աննախադէպ շատ է քննարկել Մեծ Եղեռնի թեման: Ու թէեւ 2016 Յուլիսի ռազմական յեղաշրջման փորձից յետոյ այդ աշխուժութիւնը նուազել է, իսկ ազատ խօսքի հանդէպ հետապնդումներն՝ աւելացել, սակայն Հայոց Ցեղասպանութեան թեման ոչ միայն այլեւ տաբու չէ Թուրքիայում, այլեւ, չնայած թուրքական իշխանութիւնների վարած քաղաքականութեանը՝ այդ երկրում արդէն շատ աւելի մեծ թուով մարդիկ են հնարաւորութիւն ստանում տեղեկանալ պատմութեան իրական փաստերի մասին:

Ելնելով պաշտօնական Թուրքիայի ուրացման ասանդական քաղաքականութեան տրամաբանութիւնից եւ վերջին տարիներին տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական իրադրութիւնից, ինչպէս նաեւ՝ թուրք հասարակութեան տրամադրութիւններից եւ թուրքական քաղաքական ուժերի մեծամասնութեան դիրքորոշումից՝ կարելի է եզրակացնել, որ Անկարան առաջիկայ տարիներին եւս կը պահպանի Հայոց Ցեղասպանութեան հարցի ուղղութեամբ իր ժխտողական վերաբերմունքը:

## ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

<sup>1</sup> Serdar Korucu, "11 Cumhurbaskaninin 'Ermeni Soykirim'i'yla Sinavi," <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7746/11-cumhurbaskaninin-ermeni-soykirim-yla-sinavi> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):

<sup>2</sup> Asli Aydinbasbas, "Sizin Acinizi Reddetmiyorum Gelin Konusalim," <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/asli-aydinbasbas/sizin-acinizi-reddetmiyorum-gelin-konusalim-1563905> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):

<sup>3</sup> <https://www.haberler.com/erdogan-dan-buyukelcilere-uyari-5547930-haberi/> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):

<sup>4</sup> <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-24-nisan-mesaj%C4%B1/a-17587530> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):

<sup>5</sup> <http://akunq.net/am/?p=38800> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):

- <sup>6</sup> <https://www.tert.am/am/news/2014/05/06/ihd-genocide/1078479> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>7</sup> <https://www.sondakika.com/haber/haber-disisleri-bakani-davutoglu-aciklamasi-2-6074904/> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>8</sup> <https://www.internethaber.com/mhp-li-halacoglu-dersimin-neden-bombalandigini-anlatti-739247h.htm?interstitial=true> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>9</sup> <https://www.borsagundem.com/haber/hdpden-sok-ermeni-teklifi/203379> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>10</sup> Նոյն:
- <sup>11</sup> <https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/canakkale-ajandasinda-ermeni-soykirimi-aniti> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>12</sup> <https://www.haberler.com/soykirim-aniti-fotografi-tbmm-gundeminde-6926406-haber/> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>13</sup> <http://www.haber7.com/siyaset/haber/1341074-erdogan-artik-bana-sormayacaksiniz> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>14</sup> <http://bianet.org/bianet/toplum/164065-erdogan-in-taziye-mesaji-2014-te-tehcir-2015-te-savas-sartlari> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>15</sup> <http://www.bursadabugun.com/haber/erdogan-dan-atesyan-a-1915-mesaji-683761.html> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>16</sup> Hasan Cemal, Asil sen delikanli ol delikanli, biraz dürtüst ol dürtüst! <https://t24.com.tr/yazarlar/hasan-cemal/asil-sen-delikanli-ol-delikanli-birazcik-durust-ol-durust.14738> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>17</sup> <https://yenisoluk.com/erdogandan-bir-almanya-aciklamasi-daha-bu-yantisi-adimdan-donmeyecek-olursa> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>18</sup> <https://www.gunes.com/gundem/erdogandan-ermenilere-mesaj-tahammulumuz-yoktur-782753> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>19</sup> <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-mill-i-mucadelede-karsimiza-cikani-ezer-geceriz/1037669> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>20</sup> <https://www.evrensel.net/haber/350822/ermeni-soykiriminda-yasamini-yitirenler-istanbulda-anildi> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>21</sup> <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogandan-ermeni-patrik-vekil-i-atesyana-mektup-413018.html> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>22</sup> <https://www.independentturkish.com/node/24846/haber/erdo%C4%9Fan-biz-ar%C5%9Fivleri-sonuna-kadar-a%C3%A7t%C4%B1k-ey-ermeni-ler-varsa-siz-de-a%C3%A7t%C4%B1n> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>23</sup> <https://www.yeniakit.com.tr/haber/ak-parti-28-istisare-ve-degerlendirme-toplantisi-727639.html> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>24</sup> [https://www.yeniasya.com.tr/gundem/ortak-basin-aciklamasi-cumhurbaskani-erdogan-in-konusmasindan-satir-baslari\\_506831](https://www.yeniasya.com.tr/gundem/ortak-basin-aciklamasi-cumhurbaskani-erdogan-in-konusmasindan-satir-baslari_506831) (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>25</sup> <https://tr.sputniknews.com/karikatur/201912161040850508-erdogandan-abddeki-ermeni-soykirimi-kararina-tepki/> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):
- <sup>26</sup> <https://www.memleket.com.tr/cumhurbaskani-erdogan-malezzyada-gazetecilerin-sorularini-yanitladi-1-1961873h.htm> (վերջին դիտում՝ 10 Փետրուար 2020):

---

MR. RECEP TAYIP ERDOGAN'S POLICIES REGARDING  
THE ARMENIAN GENOCIDE (2014-2019)  
(Summary)

MELANY ANUMYAN  
melanumyan@gmail.com

On the basis of Turkish media publications, the author reconstructs the Turkish state policy regarding the Armenian Genocide as reflected through the declarations of PM and then President Recep Tayip Erdogan, between 2014 and 2019.

The study argues that in his last year of office as PM and during his presidential term, Mr. Erdogan continued the traditional denialist policy of the Turkish state. Indeed, through minor shifts in the wording, harsh rejection was replaced by subtle, discrete rejection. However, the denialist content was maintained.

Nevertheless, Erdogan, in his position as PM and president, is the first in the history of Turkey who has dared to send a condolence message to the Armenians. Moreover, during his term of office the Armenian Genocide taboo has been broken.

Having said that, and considering the traditional Turkish denialist policy, Turkish attitudes, the positions of the majority of Turkish political forces, and the backdrop of the current regional developments, the author infers that Ankara will maintain its rejectionist policy in the coming years.

